

امکان سنجی قلمروپایی در مسکن معاصر

به جهت خلوت‌گزینی ساکنین

(مورد پژوهی: آپارتمان‌های مسکونی کوتاه مرتبه در شهر تهران)

آزاده رضایی¹، محمدرضا پورزرگر^{2*} و وحید شالی‌امینی³

تاریخ دریافت: 1401/07/11

تاریخ پذیرش: 1402/01/16

چکیده

مقدمه: امروزه در کلان‌شهر تهران به دلایل متعددی مساحت آپارتمان‌ها کم شده که در این راستا توجه معماران در طراحی فضای داخلی مسکن معطوف به عملکردگرایی و استفاده هرچه بیشتر از فضاها شده که این مهم، منجر به یکپارچگی قلمروها و تجاوز به خلوت ساکنین شده است. از این حیث هدف اصلی این پژوهش بررسی وضع موجود در آپارتمان‌های مسکونی کوتاه مرتبه شهر تهران از منظر نحوه قلمروپایی و ارائه راهبردهای کاربردی به جهت خلوت‌گزینی در آپارتمان‌های مسکونی کوتاه مرتبه در شهر تهران است.

روش تحقیق: پژوهش از نظر روش‌شناسی توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است و محدوده پژوهش شامل تعدادی از آپارتمان مسکونی کوتاه مرتبه با مساحت پایین در شهر تهران است. جامعه آماری پژوهش شامل متخصصان در حوزه طراحی ساختمان‌های مسکونی، استادان و پژوهشگران این حوزه است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون تی‌تست، فریدمن، تحلیل عاملی و روش مدل‌سازی معادلات ساختاری است. **نتایج و بحث:** بر اساس نتایج حاصل از پژوهش، طراحان می‌توانند به منظور خلوت‌گزینی در مسکن آپارتمانی معاصر از طریق قلمروپایی، از هر سه مؤلفه کالبدی، معنایی و فرهنگی-اجتماعی به صورت توأمان بهره بگیرند.

نتیجه‌گیری: به منظور پیاده‌سازی هر یک از مؤلفه‌های مذکور می‌توانند از راهبردهایی چون تفکیک قلمروهای خصوصی، نیمه‌خصوصی و عمومی و رعایت سلسله‌مراتب دسترسی به هریک از قلمروهای مذکور، رعایت اصل حریمیت در نظام ورودی آپارتمان‌ها، بهره‌گیری از مبلمان چیدمان انعطاف‌پذیر در فضای داخلی آپارتمان‌ها و... استفاده نمایند.

واژگان کلیدی: قلمرو، خلوت، فضای شخصی، آپارتمان مسکونی کوتاه‌مرتبه، شهر تهران.

این مقاله برگرفته از رساله دکتری معماری نگارنده اول با عنوان «تبیین الگوی مفهومی به جهت ارتقاء کیفی جایگاه "خلوت" در آپارتمان‌های مسکونی کوتاه مرتبه در چهار دهه اخیر در شهر تهران» به راهنمایی نگارنده دوم و مشاوره نگارنده سوم در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی است.

¹ دانشجوی دکتری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

² استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
Moh.pourzargar@iauctb.ac.ir

³ استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

1- مقدمه

امروزه با تغییر شیوه زندگی و سکونت مردم، توجه طراحان و برنامه‌ریزان به کیفیت فضا و محیط ساخته شده به منظور تأمین رضایت ساکنان ارتقا یافته است (Taher Tolou Del et al., 2022). از سویی، با افزایش سریع جمعیت شهرها و گسترش شهرنشینی طی دهه‌های اخیر به عنوان عامل اصلی ایجادکننده ناپایداری در جهان و افزایش تقاضا برای مسکن از یکسو، کمبود زمین و بالا بودن قیمت آن از سوی دیگر، مردم را به سوی زندگی آپارتمانی سوق می‌دهد (Hanifeh et al., 2018).

در دیدگاه روان‌شناسی محیطی، طبق نظر گیفورد و همکاران (2011)، محققان در سه سطح عمل می‌کنند؛ (1) فرآیندهای روان‌شناختی اساسی، مانند ادراک محیط، شناخت فضایی و شخصیت، به عنوان ساختاری برای ادراک تجربه و رفتار انسان، (2) مدیریت فضای اجتماعی، مانند خلوت و فضای شخصی، قلمروپایی، ازدحام، حریم خصوصی و ...، و (3) تعاملات انسانی (De Macedo et al., 2022). در زندگی آپارتمانی معیارهایی چون خلوت، فضای شخصی، رفتار قلمرو پایی و کیفیت محیط را تحت تأثیر قرار می‌دهند. وجود قلمروگرایی سبب ایجاد حس خلوت و متعاقباً تسهیل تعامل اجتماعی می‌شود. در واقع یکی از عملکردهای اصلی رفتار قلمرو خواهی در انسان، حفظ و تنظیم خلوت‌گزینی و داشتن جایی است که فرد بتواند در آن خلوت کند (Falahat & Barhaman, 2012). لذا می‌توان گفت؛ مفهوم مسکن و قلمرو کاملاً در هم تنیده اند (Nosrati & gholipoor, 2019). در همین راستا در آپارتمان‌های مسکونی معاصر با تنزل مساحت‌ها، مشکلات و معضلات شکل‌گیری و تحقق خلوت حریم خصوصی و قلمرو پایی در زندگی روزمره خانواده‌ها به ویژه مشکلاتی که با کمبود فضا همراه است بیش از پیش آشکار شده است (Merino et al., 2021).

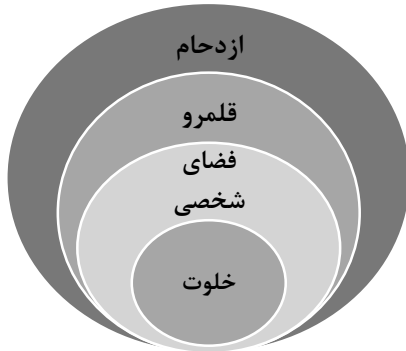
در یک جمع‌بندی، مسأله اصلی این پژوهش از آن جهت مطرح است که امروزه با رشد جمعیت و بالا رفتن تقاضا برای مسکن در شهرها (خصوصاً در کلان‌شهر تهران) تمایل معماران، شهرسازان و مسئولان شهری به آپارتمان‌سازی با مساحت کمتر افزایش یافته است. حال سیر

بکارگیری آپارتمان‌های با مساحت پایین در دو جنبه اساسی حائز اهمیت است؛ 1- میل به عملکردگرایی صرف و استفاده حداکثری از فضا در مسکن و 2- یکپارچگی قلمروها و تجاوز به خلوت و حریم شخصی ساکنین. همان‌گونه که پیشتر ذکر شد، قلمروپایی منجر به خلوت‌گزینی برای ساکنین در مسکن می‌شود که می‌توان از این مهم به عنوان راهبردی مطلوب و کاربردی به جهت ارتباط هرچه بیشتر میان انسان-محیط (عملکردگرایی صرف کمتر) و نهایتاً خلوت‌گزینی برای ساکنین آن بهره‌جست، که بدین مهم امروزه در طراحی ساختمان‌های مسکونی از سوی معماران و طراحان توجه لازم مبذول نشده است. بر این اساس سوآلاتی که این پژوهش در پی پاسخ به آن است آن است که؛ 1- وضعیت آپارتمان‌های مسکونی کوتاه‌مرتبه شهر تهران از منظر قلمروپایی چگونه است؟ و 2- چگونه می‌توان از طریق قلمروپایی در مسکن باعث خلوت‌گزینی برای ساکنین آن شد؟ و مطابق با سوآلات ذکر شده، هدف اصلی این تحقیق تبیین راهبردهای کاربردی به جهت قلمروپایی در آپارتمان‌های مسکونی کوتاه‌مرتبه شهر تهران (بر اساس وضع موجود) به جهت خلوت‌گزینی است.

2-1- پیشینه پژوهش

تعدادی از جدیدترین و مرتبط‌ترین پژوهش‌های صورت گرفته در ارتباط با مسأله پژوهش به شرح زیر است: آذین عطایی و همکاران در سال 1401 در پژوهشی تحت عنوان «تبیین اثرپذیری ادراک کیفیت طیف خلوت از پیکره‌بندی فضایی (مورد پژوهی: مقایسه تطبیقی خانه در باغ‌شهرهای دهکده و مهرشهر)» به این مهم دست یافتند که میان همه خانه‌ها، نتایج خلوت ادراکی مهرشهر بالای سطح میانه و نشانه رضایتمندی ساکنان از خلوتگاه‌های فردی و جمعی بوده است. همچنین سازماندهی مناسب فضاهای محدب تعاملی منجر به افزایش سلسله مراتب و طولانی‌تر شدن زنجیره فضایی از مبدأ تا فضای هدف می‌شود (Ataei et al., 2022). فاطمه رجبی و همکاران در سال 1401 در پژوهشی تحت عنوان «هم‌افزایی تکنیک نقشه‌های شناختی و چیدمان فضا در شناسایی و تحلیل اجتماع‌پذیری فضاهای کالبدی تحت تأثیر

خلوت، فضای شخصی، ازدحام و رفتار قلمروپایی بر کیفیات محیطی تأثیر گذارند. ایروین آلتمن مدل مفهومی ارتباط میان مفاهیم مذکور را به شرح نمودار زیر ارائه نموده است (شکل-1)

شکل 1-مدل مفهومی ارتباط میان ازدحام، قلمرو، فضای شخصی و خلوت (Altman, 2003)

Fig . 1- Conceptual model of the relationship between crowd, territory, personal space and Privacy (Altman, 2003)

تأمین خلوت برای ساکنین هر خانه و همسایگان در روابط اجتماعی فی مابین، افزایش تعاملات اجتماعی در فضا را نشان می‌دهد. تأمین، تعریف و شفافیت مناسب قلمروهای خصوصی، حاکی از نیمه خصوصی و عمومی در مسکن ایرانی و ارتباطات همسایگی و افزایش تعاملات اجتماعی بوده است (Arzhmand & Khani, 2012). نظریه پردازان متعددی در خصوص ویژگی‌های خلوت تعاریفی ارائه نموده‌اند (جدول-1) که بر اساس دیدگاه‌های آنها می‌توان مؤلفه‌های تأثیرگذار بر شکل‌گیری خلوت را استخراج نمود.

جدول 1- مؤلفه قابل استخراج از نظریات مرتبط با خلوت
Tab.1-The component that can be extracted from theories related to Privacy

مؤلفه	دیدگاه	نظریه پرداز
معنایی	خلوت استقلال فردی را تأمین می‌کند،... به خود ارزیابی کمک میکند و ارتباطات را محدود و از آنها محافظت می‌کند.	(Westin, 1970)
اجتماعی- فرهنگی	برای رسیدن به سطح مطلوب خلوت می‌توان از عوامل محیطی و هنجارها و کنش‌های فرهنگی بهره گرفت.	(Altman, 1975)

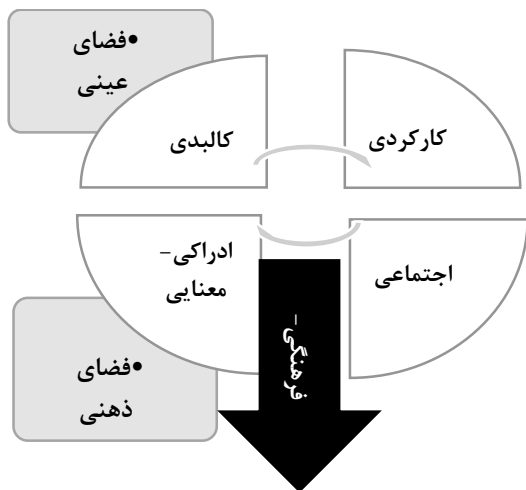
قلمروهای فضایی (نمونه موردی: شهرک اکباتان تهران)» به این مهم دست یافتند که علاوه بر متغیرهای هم پیوندی و اتصال قلمروی عمومی متغیرهایی نظیر هندسه و پوشش گیاهی در تمایل افراد به حضور در فضا مؤثر است (Rajabi et al., 2022). سیده مریم مجتبوی و کیمیا اسدی در سال 1400 تحت عنوان «مقایسه تطبیقی خلوت فردی تا جمعی در مسکن سنتی و معاصر» اذعان می‌دارند که عدم توجه همزمان به خلوت فردی و خلوت جمعی، نیازهای انسان به طور کامل تأمین نمی‌شود و فضای خانه به محیطی ناکارآمد تبدیل خواهد شد. بر اساس نتایج در خانه‌های سنتی بیشتر به خلوت جمعی و در خانه‌های معاصر بیشتر به خلوت فردی توجه شده است (Mojtabavi & Asadi, 2022). حسین مرادی نسب در سال 1399 در پژوهشی تحت عنوان «تبیین جایگاه حریمیت در نسبت با قلمرو و خلوت در مسکن سنتی ایران بر پایه آموزه‌های اسلامی» نشان می‌دهد که حریمیت در دو بعد مادی و معنوی قابل ارائه است که از منظر مادی حریمیت، با مؤلفه‌های امنیت، مالکیت، رمز آشکار و محصوریت همسو است و از منظر معنایی در مسکن سنتی در پی شکل‌گیری بستر درون‌گرایی بوده و با تفکیک عرصه-بندی فضایی در خلوت خانه‌ها و زاویه‌ها زمینه‌ساز آرامش ساکنین است (Moradinasab, 2021).

1-3-1- مروری بر مبانی نظری تحقیق

1-3-1-1- خلوت

مفهوم خلوت و حریم شخصی در فرهنگ‌های مختلف بسته به عوامل متعددی از جمله: «شخصیت‌ها، ایدئولوژی‌ها، بایدها و نبایدها و ارزش‌های افراد و جوامع» متفاوت است. حریم خصوصی و خلوت، حالتی است که (فرد یا گروه) از مشاهده یا شنیدن دیگران بدون نظارت آنها، به ویژه در فضای شخصی خود (به عنوان مثال محل سکونتشان) آزاد باشد. این یک عامل اجتماعی و فرهنگی است، بنابراین "شامل هر عملکردی است که فرد بخواهد در حریم شخصی خود بر اساس آن رفتار کند" (Al Birawi & Adawi, 2019).

با این وجود در نهایت همین بازنمایی درونی می‌تواند بر ادراک شخصی از محیط اثر گذارد. آن ادراک، شبیه‌سازی قوی از محیط واقعی است" (Mc Andro,2008).

شکل 2- مؤلفه های اصلی تأثیرگذار بر قلمروپایی (Einifar & Aghalatif,2011)

Fig. 2- The main components affecting territoriality (Einifar & Aghalatif,2011)

بر اساس دیدگاه‌های مذکور در مبانی نظری از سوی نظریه‌پردازانی چون آلتمن، راپاپورت، وستین و ... عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری خلوت را می‌توان بر اساس سه مؤلفه اصلی کالبدی، معنایی و اجتماعی-فرهنگی تبیین نمود. از سوی دیگر همان‌گونه که ذکر شد یکی از سازوکارهای دستیابی به خلوت، قلمروپایی است. لذا می‌توان با یافتن ارتباط میان مؤلفه‌های شکل‌گیری خلوت و نیز شاخصه‌های قلمروپایی در مسکن، به عنوان راهبردی کاربردی، از آن‌ها بهره جست. بر این اساس می‌توان مدل مفهومی پژوهش را مطابق با شکل 3 ارائه نمود.

1-5- بررسی محدوده مطالعاتی

محدوده مطالعاتی این پژوهش شامل تعدادی از آپارتمان‌های مسکونی کوتاه‌مرتبه در شهر تهران است. در این بخش تعدادی از ساختمان‌های مسکونی در مناطق 1 (محدوده میدان تجریش/شمال تهران)، 4 (محدوده خیابان مجیدیه/شرق تهران)، 5 (محدوده شهرک اکباتان/غرب تهران) و 20 (محدوده خیابان جوانمرد قصاب/جنوب تهران) انتخاب شده‌اند. (شکل-4)

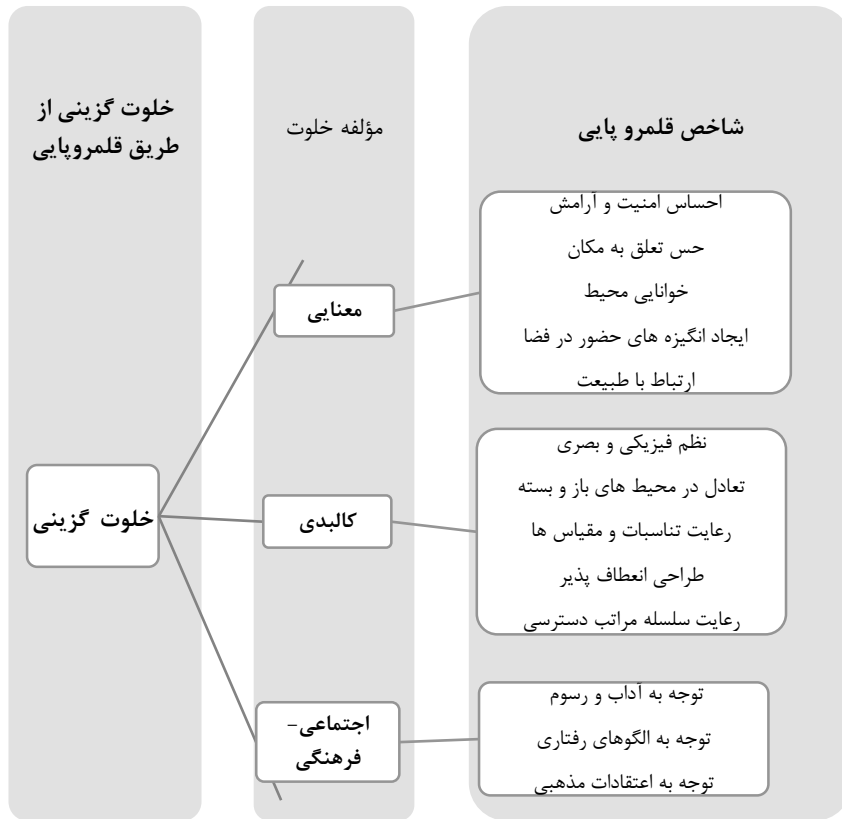
نظریه پرداز	دیدگاه	مؤلفه
(Altman,1975)	خانه باید مرزی محکم و استوار میان فرد و دنیای بیرون او ایجاد کند و طراحی داخلی آن طوری باشد که هم رابطه متعادل اعضای خانواده با طبیعت بیرون میسر باشد و هم تعامل افراد در داخل خانه تأمین شود.	کالبدی
(Rappaport, 1969)	خلوت توانایی نظارت بر نحوه تعاملات اجتماعی است و متأثر از فرهنگ جامعه.	اجتماعی-فرهنگی
(Pastalan,1980)	قلمرو هویتی روان شناختی است که با ترکیب بندی کالبدی به صورت نماد در می‌آید.	کالبدی
(Marcus,2003)	به تعبیر مازلو "خود شکوفایی" بر شناخت و ادراک بیشتر خود است.	معنایی

2-3-1- قلمرو

مفهوم قلمرو و قلمروگرایی با رفتار انسان نسبت به محیط خود مرتبط است. قلمروگرایی یکی از ویژگی‌های رفتاری است که با افراد، گروه‌ها/سازمان‌ها، محیط کالبدی و فیزیکی رابطه دارد. بر این اساس، می‌توان اذعان نمود که افراد در یک محیط کالبدی با رفتار، فعالیت، مکان و زمان مرتبطند. از برخی از این دیدگاه‌ها می‌توان نتیجه گرفت که سه عنصر اصلی به منظور قلمروگرایی وجود دارد که عبارتند از محیط فیزیکی، کاربران (فردی/گروهی) و انواع فعالیت (Shah et al.,2020). با این حال عوامل متعددی بر درک و شکل‌گیری قلمروها در فضاهای مسکونی تأثیر دارند که از جمله آنها می‌توان به عوامل اجتماعی، عوامل ادراکی-روانی، عوامل کالبدی، عوامل کارکردی و عوامل جغرافیایی-فرهنگی نام برد. (Altman,2003:138). (شکل-2).

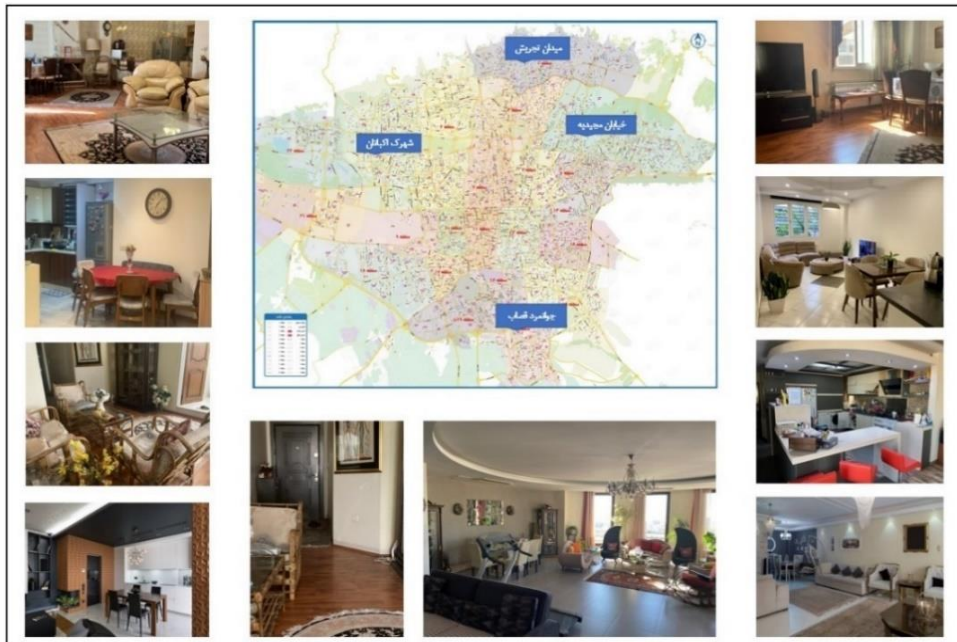
4-1- مدل مفهومی پژوهش

"لویین باور داشت که بازنمایی درونی فرد از محیط عامل اصلی تعیین حرکت در فضای زندگی است. به بیان دیگر باورهای فرد در مورد محیط که به شکلی ذهنی بازنمایی شده‌اند بیش از خود محیط، بر رفتار او تأثیر می‌گذارند.

شکل 3- مدل مفهومی تحقیق

Fig.3- conceptual model of research

شکل 4- فضای داخلی تعدادی از آپارتمان های مسکونی کوتاه مرتبه در شهر تهران (همانگونه که مشخص است؛ در اکثریت این فضاها یکپارچگی قلمروها و عدم تفکیک فضایی مطلوب میان نشیمن، آشپزخانه و ... به چشم می خورد)

Fig.4- The interior of a number of low-rise residential apartments in Tehran (as it is known, in the majority of these spaces we observe the unity of the territories and the lack of separation between the living room, kitchen, etc.)

اقتصادی مختلف) اهمیت این مهم بر چگونگی خلوت‌گزینی ساکنین از طریق قلمروپایی بررسی شد. با بررسی تعدادی از آپارتمان‌های مسکونی کوتاه‌مرتبه در شهر تهران یکی از نقاط شاخص در این ساختمان‌ها؛ یکپارچگی قلمروها، عدم تفکیک فضایی (کالبدی/غیر کالبدی) و تجاوز به حریم و قلمرو شخصی ساکنین است که منجر به تنزل کیفی خلوت آنان می‌شود. تجاوز به قلمروها در خانه‌های مسکونی، همان‌گونه که از تصاویر قابل استنباط است، منجر به احساس ازدحام برای ساکنین خود می‌شود. با این حال مطابق با جدول زیر می‌توان توصیف دقیق‌تری از وضع موجود (عوامل داخلی و خارجی تأثیرگذار بر قلمروپایی) بر اساس مشاهدات میدانی در آپارتمان‌های مسکونی را ارائه نمود (جدول 2)

انتخاب نمونه‌های مطالعاتی از طریق مشورت با استادان و متخصصین صورت گرفته است. یکی از اصلی‌ترین دلایل انتخاب نمونه‌ها تمرکز بر ویژگی‌های فرهنگی-اجتماعی و مذهبی ساکنین در هر منطقه است. در واقع متخصصین اذعان می‌دارند که با توجه به تمرکز پژوهش‌های پیشین بر لزوم توجه به معیار کالبدی و شاخص‌های وابسته به آن به منظور قلمروپایی از جمله مساحت ساختمان، ابعاد و ... در این پژوهش تمرکز متخصصین در انتخاب نمونه‌های مطالعاتی بر صرفاً بر مؤلفه‌های معیار کالبدی نیست و با انتخاب چهار ساختمان مسکونی در چهار منطقه مختلف از شهر تهران (با الگوهای رفتاری، فرهنگی، اجتماعی، مذهبی و

جدول 2- بررسی وضع موجود در آپارتمان‌های مسکونی شهر تهران به منظور قلمروپایی

Tab. 2- Examining the current situation in residential apartments in Tehran for the purpose of territorialization

عوامل داخلی	عوامل خارجی
<p>وجود بالکن‌ها در آپارتمان‌ها به عنوان فضایی مطلوب به جهت خلوت‌گزینی رعایت سلسله‌مراتب دسترسی در ساختمان‌های مسکونی معاصر رعایت تناسبات و مقیاس‌ها در فضاهای داخلی آپارتمان‌ها وجود باغ بام در ساختمان‌های امروزی و امکان استفاده از آن به جای حیاط به منظور قلمروپایی و تأمین خلوت جمعی ساکنین</p>	<p>تمایل طراحان و کارفرمایان به رعایت نسبی مقیاس‌ها و تناسبات انسانی در ساختمان‌های مسکونی تمرکز بر طراحی پلان آزاد در طراحی آپارتمان‌های مسکونی معاصر تمایل روزافزون معماران جوان و پویا به ارتباط هرچه بیشتر فضای سکونتی با طبیعت کاهش مساحت آپارتمان‌ها در پی محدودیت‌های اقتصادی و لزوم انعطاف‌پذیری فضاها تمایل روزافزون مردم به مبلمان و چیدمان انعطاف‌پذیر در دکوراسیون داخلی فضاهای مسکونی پیشرفت روزافزون در آموزش رویکرد روان‌شناسی محیط در دانشگاه‌ها</p>
<p>حس تعلق به مکان نسبتاً پایین ساکنین آپارتمان‌های مسکونی در شهر تهران نبود تعادل مطلوب در طراحی فضاهای باز و بسته در داخل مسکن خوانایی و ادراک نامطلوب ساکنین از فضای داخلی آپارتمان هزینه نسبتاً بالا طراحی‌های انعطاف‌پذیر به منظور قلمروپایی یکپارچگی فضای داخلی آپارتمان‌های مسکونی و تجاوز به حریم شخصی</p>	<p>تمایل طراحان به طراحی عملکردگرایانه فضاها تمایل کارفرمایان به استفاده حداکثری از بناها محدودیت‌های اقتصادی کارفرمایان، به ویژه در کلان‌شهر تهران، به دلیل قیمت بالای زمین عدم اختصاص بودجه کافی از سوی مسئولین به منظور به کارگیری شیوه‌های نوین در طراحی مسکن تفاوت‌های فراوان میان فرهنگ، آداب و رسوم ساکنین یک منطقه نمونه‌های موفق محدود در حوزه روان‌شناسی محیط در مسکن در کشور آگاهی محدود عوام بر اهمیت به کارگیری دانش روان‌شناسی محیط بر سطح کیفیت زندگی آنان در فضاهای سکونتی</p>

2- روش تحقیق

این پژوهش از نوع تحقیقات ترکیبی (آمیخته)، از نقطه نظر هدف کاربردی و از دیدگاه روش‌شناسی توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است. در این پژوهش پس از مطالعات کتابخانه‌ای و استخراج مبانی نظری مرتبط با مسأله پژوهش مدل مفهومی پژوهش، ارائه شد. سپس به بررسی وضعیت تعدادی از آپارتمان‌های مسکونی در شهر تهران (فرصت‌ها/تهدیدها و نقاط قوت/ضعف) از منظر نحوه قلمروپایی به جهت خلوت‌گزینی پرداخته شد. در ادامه بر اساس داده‌های مستخرج از چارچوب و مدل مفهومی تحقیق و نیز وضعیت محدوده مطالعاتی، پرسشنامه‌ای به جهت ارائه راهبردهای تخصصی تنظیم و در اختیار جامعه آماری متخصص قرار داده شد. جامعه آماری این پژوهش شامل متخصصان در حوزه طراحی ساختمانهای مسکونی، استادان و پژوهشگران این حوزه است. حجم نمونه 50 نفر است. نحوه انتخاب جامعه آماری به صورت هدفمند است، چرا که این تکنیک امکان تعمیم‌پذیری بیشتری را با توجه به حس اعتماد مشارکت‌کننده به دست می‌دهد. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون T-Test، فریدمن، تحلیل عاملی و روش مدل‌سازی معادلات ساختاری است. در این بخش از پژوهش از دو نرم‌افزار smartpls3 و spss20 بهره گرفته می‌شود.

با مطالعه پژوهش‌های انجام شده در ارتباط با مسأله پژوهش توسط نویسندگان و نیز مبانی نظری تحقیق می‌توان ادعان نمود که در پژوهش‌های پیشین تمرکز پژوهشگران به ارائه راهبردهای کالبدی صرف بر خلوت

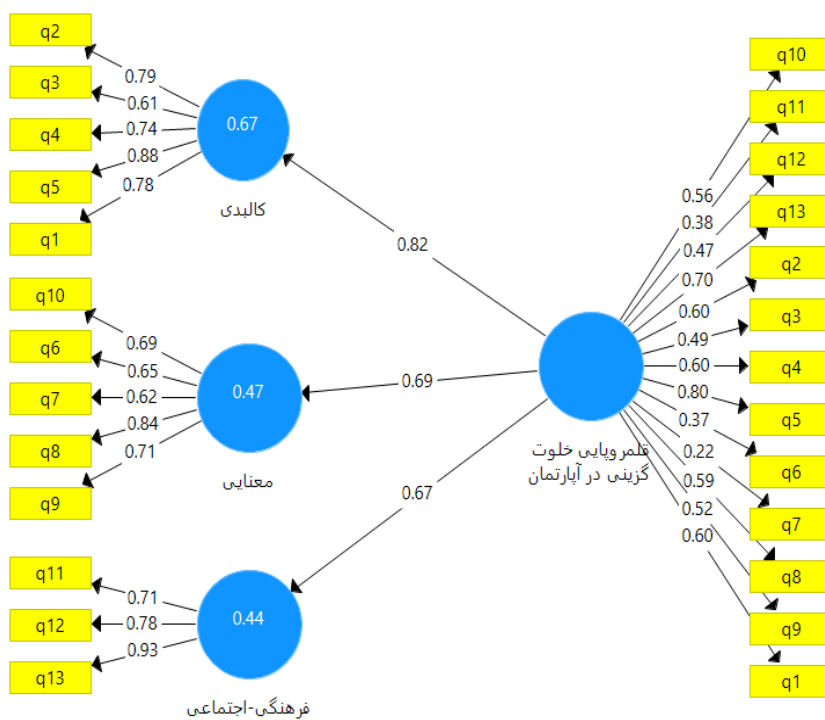
گزینی در مسکن معاصر و همچنین در خصوص اهمیت خلوت‌گزینی در آپارتمان‌های مسکونی کوتاه‌مرتبه با مساحت پایین (به دلیل تجاوز به حریم شخصی ساکنین) پژوهشی صورت نگرفته و وضع موجود در آپارتمان‌های مسکونی کوتاه مرتبه از منظر قلمروپایی مورد بررسی قرار نگرفته است. با این حال در این پژوهش، پژوهشگران با تمرکز بر آپارتمان‌های مسکونی کوتاه‌مرتبه متعارف با متراژ پایین در کلان‌شهر تهران از مؤلفه‌های موجود در قلمروپایی (در هر سه بعد معنایی، کالبدی و فرهنگی-اجتماعی) به عنوان متغیری کاربردی و کمکی به جهت خلوت‌گزینی برای ساکنین بهره جسته‌اند.

3- نتایج و بحث

3-1- بررسی پایایی گویه‌های پژوهش

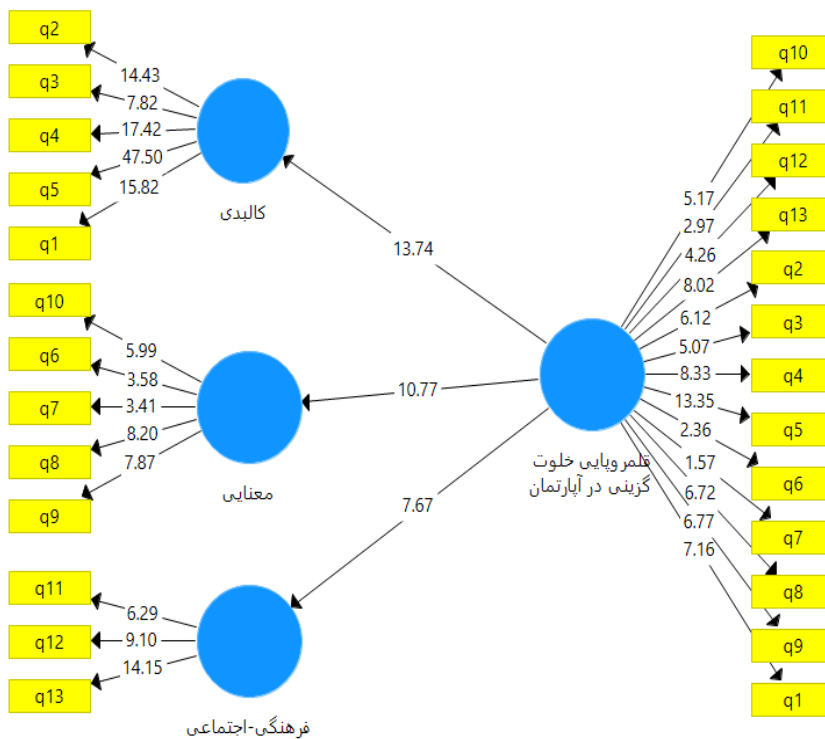
در این بخش ابتدا به بررسی پایایی گویه‌های پژوهش پرداخته شد. بر اساس جدول 3 میزان بارهای عاملی و ضرایب معناداری بین گویه‌های هر مدل تبیین شد که بر این اساس ضریب t بالای 1.96 نشانگر ارتباط معناداری بین گویه‌ها و مؤلفه‌هاست. بر اساس بررسی‌های پژوهشگران، پایایی آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی بالاتر از 0.7 نشانگر پایایی مطلوبی است. (Davari & Rezazadeh, 2014). (جدول-3)

به منظور ارزیابی معنی‌داری ضرایب از راهکار باز نمونه‌گیری در حالت 1000 نمونه که در روش حداقل مربعات جزئی ارائه شده (Davari & Rezazadeh, 2014) بهره گرفته شد. نتایج در اشکال 5 و 6 نشان می‌دهد که مدل پژوهش از اعتبار مطلوبی برخوردار است.

شکل 5-بار عاملی و ضریب مدل

Fig.5-Model & Factors determination coefficient

شکل 6-معناداری آزمون t مدل

Fig.6- Model determination & T test significance

جدول 3-آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی

Tab.3- Alpha Cronbach, combined reliability

متغیرهای پنهان		متغیرهای آشکار		متن گویه	ابعاد	متغیر
پایایی ترکیبی	آلفا کرونباخ	ضریب معناداری	بار عاملی			
0.85	0.82	15.82	0.78	نظم فیزیکی و بصری	کالبدی	
		14.43	0.79	تعادل در محیط‌های باز و بسته		
		7.82	0.61	رعایت تناسبات و مقیاس‌ها		
		17.42	0.74	طراحی انعطاف پذیر		
		47.50	0.88	رعایت سلسله مراتب دسترسی		
0.77	0.76	3.58	0.65	احساس امنیت و آرامش	معنایی	
		3.41	0.62	حس تعلق به مکان		
		8.20	0.84	خوانایی محیط		
		7.87	0.71	ایجاد انگیزه‌های حضور در فضا		
		5.99	0.69	ارتباط با طبیعت		
0.83	0.74	6.29	0.71	توجه به آداب و رسوم در هر منطقه	فرهنگی-اجتماعی	
		9.10	0.78	توجه به الگوهای رفتاری ساکنین		
		14.15	0.93	توجه به اعتقادات مذهبی		
0.82	0.79			مجموع		

فهرست گویه‌ها در آبارتمان

می‌دهد و به عنوان معیاری برای سنجش عملکرد کلی مدل به کار می‌رود. این شاخص طبق فرمول زیر محاسبه می‌شود.

$$\text{ضریب تعیین} \times \text{روایی همگرا} = \sqrt{\text{برازش مدل}} \\ = \sqrt{0.56 \times 0.53} = 0.544$$

3-4- آزمون روابط بین متغیرها

برای بررسی وضعیت مؤلفه‌ها و متغیرهای پژوهش از آزمون t یک نمونه‌ای بهره گرفته شد. نتایج حاصل از این آزمون در جدول 6 ارائه شده است. برای امتیازدهی، نمرات سوالات پرسشنامه، از طیف پنج درجه‌ای لیکرت بهره گرفته شد. با توجه به طیف مذکور نقطه برش طیف میانی پرسشنامه، 3 است که در پژوهش پیش رو معیار مقایسه میانگین این گونه ارائه شد که میانگین (1-2.33) در سطح نامطلوب، (2.34-3.66) در سطح نسبتاً مطلوب و (3.67-5) در سطح مطلوب تبیین شد؛ بنابراین میانگین ملاکی در سطح مطلوب برابر با 3.67 است (جدول-6).

2-3- بررسی روایی واگرا و همگرا

در این بخش به بررسی روایی واگرا و همبستگی مؤلفه‌های مدل پژوهش پرداخته شد. مقدار همبستگی میان مؤلفه‌ها با مدل‌های مربوط به خود از همبستگی میان آنها و سایر مدل‌ها بیشتر است که این مطلب گواه مناسب بودن روایی واگرایی بارهای عاملی متقابل است (جدول-4) (Tabatabaei & Jahangard, 2016).

3-3- بررسی شاخص برازش

کیفیت مدل ساختاری توسط شاخص قدرت پیش بینی Q^2 نیز محاسبه شد، هدف این شاخص بررسی توانایی مدل ساختاری در پیش بینی کردن به روش چشم پوشی است. که براساس این ملاک، مدل باید نشانگرهای متغیرهای مکنون درون را انعکاسی را پیش-بینی کند. مقادیر مثبت و بالای صفر نشان می‌دهند که مقادیر مشاهده شده خوب بازسازی شده‌اند (Tabatabaei & Jahangard, 2016:98). شاخص نیکوی برازش هر دو مدل اندازه‌گیری و ساختاری را مد نظر قرار

جدول 4-روایی واگرا بر اساس بارهای عاملی

Tab.4- Divergent validity by interacting factors

فرهنگی-اجتماعی	معنایی	کالبدی	گویه ها
0.28	0.13	0.78	Q1
0.10	0.26	0.79	Q2
0.15	0.21	0.61	Q3
0.29	0.15	0.74	Q4
0.41	0.34	0.88	Q5
0.30	0.65	-0.02	Q6
0.08	0.62	-0.13	Q7
0.24	0.84	0.27	Q8
0.06	0.71	0.34	Q9
0.26	0.69	0.30	Q10
0.71	0.29	0.01	Q11
0.78	0.12	0.24	Q12
0.93	0.26	0.45	Q13

جدول 5-روایی همگرا و واگرا فورنل و لارکر

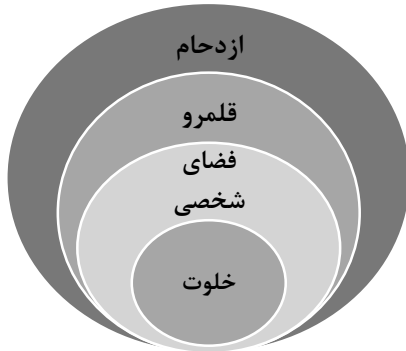
Tab.5- convergent and divergent validity of Fornell and Larcker

قلمروپایی به جهت خلوت‌گزینی	فرهنگی-اجتماعی	معنایی	کالبدی	روایی همگرا	کالبدی
			0.77	0.59	کالبدی
		0.70	0.29	0.50	معنایی
	0.81	0.27	0.34	0.66	فرهنگی-اجتماعی
0.70	0.67	0.69	0.82	0.50	قلمروپایی به جهت خلوت‌گزینی

همچنین بر اساس نتایج آزمون مذکور اولویت گویه‌های موجود در مؤلفه معنایی نیز گزارش شد؛ که در این راستا گویه «احساس امنیت و آرامش» به عنوان رتبه اول و گویه «ارتباط با طبیعت» به عنوان آخر تبیین شد. معناداری ضریب خی دو آزمون فریدمن نشان از وجود اهمیت و اولویت در سطح گویه‌های بعد معنایی دارد.

در جدول 6 با استفاده از آزمون فریدمن گویه‌های مؤلفه کالبدی ارائه شد؛ در این راستا گویه «طراحی انعطاف-پذیر» به عنوان رتبه اول و گویه «رعایت تناسبات و مقیاس‌ها» به عنوان رتبه آخر تبیین شد. بر اساس آزمون معناداری ضریب خی دو آزمون فریدمن، نشانگر اهمیت و اولویت در سطح گویه‌های بعد کالبدی است.

خلوت، فضای شخصی، ازدحام و رفتار قلمروپایی بر کیفیات محیطی تأثیر گذارند. ایروین آلتمن مدل مفهومی ارتباط میان مفاهیم مذکور را به شرح نمودار زیر ارائه نموده است (شکل-1)

شکل 1-مدل مفهومی ارتباط میان ازدحام، قلمرو، فضای شخصی و خلوت (Altman,2003)

Fig . 1- Conceptual model of the relationship between crowd, territory, personal space and Privacy (Altman,2003)

تأمین خلوت برای ساکنین هر خانه و همسایگان در روابط اجتماعی فی مابین، افزایش تعاملات اجتماعی در فضا را نشان می‌دهد. تأمین، تعریف و شفافیت مناسب قلمروهای خصوصی، حاکی از نیمه‌خصوصی و عمومی در مسکن ایرانی و ارتباطات همسایگی و افزایش تعاملات اجتماعی بوده است (Arzhmand & Khani,2012). نظریه‌پردازان متعددی در خصوص ویژگی‌های خلوت تعاریفی ارائه نموده‌اند (جدول-1) که بر اساس دیدگاه‌های آنها می‌توان مؤلفه‌های تأثیرگذار بر شکل‌گیری خلوت را استخراج نمود.

جدول 1-مؤلفه قابل استخراج از نظریات مرتبط با خلوت
Tab.1-The component that can be extracted from theories related to Privacy

مؤلفه	دیدگاه	نظریه پرداز
معنایی	خلوت استقلال فردی را تأمین می‌کند،... به خود ارزیابی کمک میکند و ارتباطات را محدود و از آنها محافظت می‌کند.	(Westin,1970)
اجتماعی- فرهنگی	برای رسیدن به سطح مطلوب خلوت می‌توان از عوامل محیطی و هنجارها و کنش‌های فرهنگی بهره گرفت.	(Altman,1975)

قلمروهای فضایی (نمونه موردی: شهرک اکباتان تهران)» به این مهم دست یافتند که علاوه بر متغیرهای هم پیوندی و اتصال قلمروی عمومی متغیرهایی نظیر هندسه و پوشش گیاهی در تمایل افراد به حضور در فضا مؤثر است (Rajabi et al., 2022). سیده مریم مجتبوی و کیمیا اسدی در سال 1400 تحت عنوان «مقایسه تطبیقی خلوت فردی تا جمعی در مسکن سنتی و معاصر» اذعان می‌دارند که عدم توجه همزمان به خلوت فردی و خلوت جمعی، نیازهای انسان به طور کامل تأمین نمی‌شود و فضای خانه به محیطی ناکارآمد تبدیل خواهد شد. بر اساس نتایج در خانه‌های سنتی بیشتر به خلوت جمعی و در خانه‌های معاصر بیشتر به خلوت فردی توجه شده است (Mojtabavi & Asadi,2022). حسین مرادی نسب در سال 1399 در پژوهشی تحت عنوان «تبیین جایگاه حریمیت در نسبت با قلمرو و خلوت در مسکن سنتی ایران بر پایه آموزه‌های اسلامی» نشان می‌دهد که حریمیت در دو بعد مادی و معنوی قابل ارائه است که از منظر مادی حریمیت، با مؤلفه‌های امنیت، مالکیت، مرز آشکار و محصوریت همسو است و از منظر معنایی در مسکن سنتی در پی شکل‌گیری بستر درون‌گرایی بوده و با تفکیک عرصه-بندی فضایی در خلوت خانه‌ها و زاویه‌ها زمینه‌ساز آرامش ساکنین است (Moradinasab, 2021).

1-3-1-مروری بر مبانی نظری تحقیق

1-3-1-1-خلوت

مفهوم خلوت و حریم شخصی در فرهنگ‌های مختلف بسته به عوامل متعددی از جمله: «شخصیت‌ها، ایدئولوژی‌ها، بایدها و نبایدها و ارزش‌های افراد و جوامع» متفاوت است. حریم خصوصی و خلوت، حالتی است که (فرد یا گروه) از مشاهده یا شنیدن دیگران بدون نظارت آنها، به ویژه در فضای شخصی خود (به عنوان مثال محل سکونتشان) آزاد باشد. این یک عامل اجتماعی و فرهنگی است، بنابراین "شامل هر عملکردی است که فرد بخواهد در حریم شخصی خود بر اساس آن رفتار کند" (Al Birawi & Adawi, 2019).

جدول 7-آزمون t وضعیت ابعاد های قلمروپایی به جهت خلوت گزینی در آپارتمان

Tab.7- T test Status of Territory indicators to make privacy in apartment

آزمون فریدمن		df=49 3.67 = میانگین ملاکی				متغیر	ابعاد
رتبه	میانگین رتبه	معناداری	T	تفاوت میانگین	میانگین تجربی		
2	1.87	0.00	3.28	0.15	3.82	کالبدی	قلمروپایی به جهت خلوت گزینی در آپارتمان
3	1.60	0.30	1.05	0.05	3.72	معنایی	
1	2.53	0.00	7.59	0.45	4.12	فرهنگی-اجتماعی	
معناداری 0.00	خی-دو= 24.48	0.00	7.04	0.22	3.89	مجموع	

4- نتیجه گیری

همان گونه که پیشتر نیز گفته شد، امروزه یکی از عمده مسائل موجود در آپارتمان های مسکونی با مساحت های پایین، عدم تفکیک قلمروها، تجاوز به حریم شخصی و نهایتاً امکان خلوت گزینی نامطلوب برای ساکنین است. این مسأله منجر به احساس ازدحام در فضای سکونتی، اضطراب، تنش های عصبی و نهایتاً کاهش رضایتمندی و کیفیت سطح زندگی برای ساکنین آپارتمان های مسکونی می شود. این مهم در کلان شهر تهران به دلیل قیمت بالای زمین و جمعیت رو به رشد و تمایل به زندگی در آپارتمان های با متراژ پایین برای عوام مردم به مراتب محسوس تر است. لذا این پژوهش به بررسی وضع موجود در تعدادی از آپارتمان های مسکونی کوتاه مرتبه با متراژ پایین در شهر تهران از منظر نحوه قلمروپایی به جهت خلوت گزینی ساکنین پرداخت. با بررسی وضع موجود در آپارتمان های مسکونی شهر تهران، عمده محدودیت های قلمرو پایی به منظور خلوت گزینی در مسکن معطوف به عواملی چون؛ عدم احساس ساکنین نسبت به فضای سکونتی خود، عدم احساس امنیت و آرامش، خوانش و ادراک محدود افراد از فضای سکونتی، ارتباط محدود آنها با طبیعت، یکپارچگی فضاها و تجاوز به حریم شخصی ساکنین است. در واقع بیشتر محدودیت های موجود در آپارتمان های معاصر معطوف به شاخص های موجود در مؤلفه معنایی بوده است. با این حال تمرکز پژوهش های پیشین بر ارائه راهبردهای صرفاً کالبدی بوده و در این پژوهش نیز بر اساس یافته ها، از نظر متخصصین مؤلفه فرهنگی-اجتماعی و شاخص های

آن بیشترین تأثیر را بر قلمروپایی دارد. با این حال دیدگاه متخصصین از نظر کاربردی و اجرایی با وضع موجود در آپارتمان های شهر تهران در تناقض است. لذا می توان بر اساس دیدگاه های متخصصین و نیز وضع موجود در آپارتمان های مسکونی شهر تهران، به منظور قلمروپایی به جهت خلوت گزینی با تمرکز بیشتر بر مؤلفه معنایی و شاخص های وابسته به آن از شاخص های موجود در مؤلفه های کالبدی (بر اساس محدودیت های کالبدی موجود) و فرهنگی-اجتماعی (بر اساس شاخص های مورد اهمیت توسط نظر متخصصین) نیز در کنار آن بهره جست.

نتایج تحقیق که به مدد تلفیق دو روش کیفی و کمی به دست آمده است، نشان می دهد که سه بعد فرهنگی-اجتماعی، کالبدی و معنایی تأثیر متفاوتی بر تحقق خلوت در مسکن معاصر از منظر قلمروپایی ایفا می کنند. نتایج نشان می دهد که بعد «فرهنگی-اجتماعی» با میانگین رتبه ای 2.53 بیشترین تأثیر را از منظر قلمروپایی به منظور خلوت گزینی و تحقق آن در مسکن از سوی ساکنین ایفا می کند. در ادامه بعد «کالبدی» با میانگین رتبه ای 1.87 و بعد «معنایی» با میانگین رتبه ای 1.60 به ترتیب پس از بعد «فرهنگی-اجتماعی» بیشترین تأثیر بر خلوت گزینی ساکنین آپارتمان های مسکونی کوتاه مرتبه از منظر قلمروپایی دارد. با استناد به مطالعات نظری، بررسی وضع موجود و تحلیل پرسشنامه ها، پیشنهاد می شود تا طراحان از طریق تفکیک قلمروهای خصوصی، نیمه خصوصی و عمومی و رعایت سلسله-مراتب دسترسی به هریک از قلمروهای مذکور، رعایت

Spatial Configuration (A Comparative Study of houses in Dehkede and Mehrshahr Garden Cities). *Journal of Sustainable Architecture and Urban Design*, 10(2), 185-200 [In persian].

Brown, Timothy A. (2006). Confirmatory factor analysis for applied research. Methodology in the social sciences. New York et al.: Guilford Press .

Davari A, Rezazadeh A. 2014. Structural equation modeling with PLS [In persian].

de Macedo, P.F., Ornstein, S.W. & Elali, G.A. (2022). Privacy and housing: research perspectives based on a systematic literature review. *J Hous and the Built Environ* 37, 653–683.

Einifar, A., & Aghalatifi, A. (2011). Concept of Territory in Residential Complexes: A Comparative Study of two High-rise and Low-rise Complexes in Tehran. *Honar-Ha-Ye-Ziba: Memary Va Shahrsazi*, 3(47), 17-28 [In persian].

Falahat, M.; Brahman, S. (2015). Privacy in an Iranian house from the past to the present, *Gozaresh Journal*, numbers 74 and 75, pp. 18-30 [In persian].

Fornell, C., & Larcker, D. F. (1987). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.

Hanifeh, F., Rashid Kolvir, H., Kasehgar Mohammadi, S., & Abolghasemi, A. (2018). Predicting Social Tendencies Based on Territoriality Indices in Inhabitants of Residential Complexes in Rasht. *Journal of Sustainable Architecture and Urban Design*, 6(2), 85-96 [In persian].

Henseler, J. a. R., Christian M. and Sinkovics, Rudolf R. (2009). The Use of Partial Least Squares Path Modeling in International Marketing. *Advances in International Marketing (AIM)*, 20, 277-320.

Lang, J. (2002). The creation of architectural theory: the role of behavioral sciences in environmental design, translated by Alireza Einifar, University of Tehran Publications Institute

Lawson, B (2001), *The Language of Space*, Butterworth- Heinemann, London.

اصل حریمیت در نظام ورودی آپارتمان‌ها، بهره‌گیری از مبلمان و چیدمان انعطاف‌پذیر در فضای داخلی آپارتمان‌ها، بهره‌گیری از مصالح متنوع در قلمروهای مختلف به جهت تسهیل در تفکیک قلمروها، ارتقا حس تعلق به مکان در میان ساکنین از طریق ایجاد فضاهای جمعی (به منظور افزایش تعاملات اجتماعی و خلوت جمعی) در فضاهایی همچون باغ‌بام‌ها، افزایش احساس امنیت و آرامش ساکنین از طریق کنترل بر اشراف دیداری و شنیداری سایر واحدها، بهره‌گیری از نمادها و نشانه‌های مرتبط با فرهنگ و اعتقادات ساکنین محلات به منظور خوانش و ادراک هرچه بیشتر محیط توسط ساکنین و به تبع آن حس تعلق به مکان بیشتر آنان و نهایتاً بررسی الگوهای رایج رفتاری میان ساکنین هر آپارتمان به منظور چگونگی پیاده‌سازی راهبردهای کالبدی و معنایی مذکور باعث خلوت‌گزینی هرچه بیشتر برای ساکنین آپارتمان‌های مسکونی در شهر تهران از طریق قلمروپایی شوند.

مراجع

Al-Birawi, Sana' and 'Adawi, 'Ala' Al-Din (2019) "Privacy Criteria and Elements in Islamic Residential Architecture," *Jordan Journal of Islamic Studies*: Vol. 15: Iss. 3, Article 20.

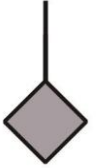
Altman, A., (2003), *Environment and Social Behavior: Privacy, Personal Space, Territory, Crowd*, Translation: Ali Namazian, Editor, Shahid Beheshti University Press, Tehran

Altman, I. (1975). *Environmental and Social Behavior* Monterey. Ca: Brooks/Cole.

Altman, I., & Haythorn, W. W. The ecology of isolated groups. *Behavioral Science*, 1967, 12, 169- 182.

Arzmand, M, Khani S, (2012). The role of privacy in the architecture of Iranian house (with a view towards this roles in Islamic Architecture and culture. *Journal of studies on Iranian Islamic City*. 7. 27-38 [In persian].

Ataei, A., Soheili, J., Armaghan, M., & Heidari, A. A. (2022). Explaining the Effectiveness of the Privacy Spectrum Quality Perception from the

Rajabi, F, Zare, L, Hosseini, S. (2022). A Technical Synergy of Cognitive Maps and Space Syntax in Recognition and Analysis of the Sociability of Physical Spaces Influenced by Spatial Territories (Case Study: Ekbatan Town). BAGH-E NAZAR, 19(108), 5-16[In persian].

Shah A,Wulandari E, Izziah.(2022). Territorial characteristic through residential boundaries on Indo-Tiongkok relocation housing in Neuheun, Aceh Besar. IOP Conference Series Materials Science and Engineering 1087(1):012034.DOI:10.1088/1757-899X/1087/1/012034

Taher Tolou Del, M. S., Zarghami, E., Heidari pour, O., & Kamali Tabrizi, S. (2022). Investigating the Impact of Contemporary Housing Indoor Dimensions on Residents' Satisfaction. , 15(56), 87-108[In persian].

Tabatabaei S,Motahari Nejad H,Tirgar H.2016. Accreditation of Doctors' Teacher Identity Assessment Tools based on Minimal Squares Approach. Journal of Developmental Steps in Medical Education.13(6).Pages 1-12[In persian].

Werts, C. E., Linn, R. L., & Jöreskog, K. G. (1974). Intra-class Reliability Estimates: Testing Structural Assumptions. Educational and Psychological Measurement, 34(1), 25-33.

Westin, A.(1970) "Privacy and Freedom", New York, Ballantine.

Marcus, K. (2003). House: Symbol of Self, Author: Ahad Aliqlian. Khayal Quarterly, 5, 84-119

McAndrew, F. (2008): Environmental Psychology, translated by Gholamreza Mahmoudi, Tehran, Zarbaf Asl Publishing House.

Merino, M. D., Vallellano, M. D., Oliver, C., & Mateo, I. (2021). What makes one feel eustress or distress in quarantine? An analysis from conservation of resources (COR) theory. *British Journal of Health Psychology*.

Mohsenin, Sh.; Esfidani, M. (2014). Structural equations based on partial least squares approach using Smart-PLS software. Tehran: Mehraban book[In persian].

Mojtabavi S., Asadi K.(2022). Comparative comparison of individual and collective privacy in housing Traditional and contemporary.Ferdows-honar journal of arts Institute of higher education.pp 107-123[In persian].

Moradinasab, Hossein. (2021). The Importance of Mahramiat in the Traditional Houses of Iran based on the Islamic Teachings regarding Territory and Privacy. HOUSING AND RURAL ENVIRONMENT, 39(172), 47-60[In persian].

Nosrati, R., Gholipoor M.(2019). . -. *Sociological Review*, 26(1), 141-167. doi: 10.22059/jsr.2019.72855[In persian].

Rappaport, A. (1969). House Form and Culture. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.